

Okolje, priložnosti, nadzor in kriminalno vedenje

Zoran Kanduč*

V članku so razčlenjene nekatere osrednje sodobne kriminološke teorije, ki pojasnjujejo zveze med kriminalnim vedenjem in različnimi spremenljivkami iz okolja. Posebna pozornost je namenjena teoriji rutinskih dejavnosti (Cohen in Felson), strateški analizi kriminalitete (Cusson) in kriminologiji okolja (Jacobs, Newman, Jeffery). V tej zvezi so predstavljeni tudi osrednji poudarki splošne teorije o kriminaliteti, ki sta jo razvila Hirschi in Gottfredson. Opraviti imamo s kriminološkimi teorijami, ki so v zadnjih desetletjih precej vplivale tudi na kriminalitetopolitično razmišljanje in ukrepanje. Prav zato je zelo pomembno, da se zavedamo njihovih inherentnih pomanjkljivosti.

Ključne besede: kriminologija, teorija kriminologije, teorija rutinskih dejavnosti, kriminalna ekologija, splošna teorija o kriminaliteti, kriminalno vedenje

UDK 343.9.001

1. Teorija rutinskih dejavnosti

Teorijo rutinskih dejavnosti sta – v prvotni (in razmeroma omejeni) – različici zasnovala Lawrence Cohen in Marcus Felson (v prispevku iz leta 1979 z naslovom *Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Approach*). Problem, ki sta ga skušala pojasniti, je, zelo v grobem, naslednji: Zakaj se je v ZDA – v obdobju med letoma 1960 in 1975 – obseg kriminala (in sicer tako premoženjskih kakor nasilnih kaznivih dejanj) zelo povečal,¹ čeprav so se v istem času družbene in ekonomske razmere v urbanih okoljih v splošnem izboljšale (na primer: izobrazbena raven črnškega prebivalstva se je dvignila, stopnja brezposelnosti se je zmanjšala, povprečni dohodek črnških družin se je povečal, število ljudi, ki živijo pod zakonsko opredeljeno mejo revščine, se je zmanjšalo). Osrednji pojem njune razlage so “rutinske dejavnosti”, se pravi vsakdanje življenjske rutine ljudi v določeni skupnosti. Njuna izhodiščna teza je, da struktura tovrstnih dejavnosti vpliva na strukturo kriminalnih priložnosti (in posledično še na obseg kriminalitete). Teorija rutinskih dejavnosti se (vsaj v prvotni različici) nanaša zgolj na premoženjska kazniva dejanja, pri katerih pride do neposrednega stika med vsaj enim storilcem in vsaj eno drugo osebo ali objektom, ki ga storilec želi vzeti ali poškodovati. Lawrence in Cohen (s. 268-269) menita, da strukturne spremembe v vzorcih rutinskih dejavnosti vplivajo na obseg kriminalitete na ta način, da določajo stekanje treh minimalnih prvin (nujnih pogojev) premoženjskih kaznivih dejanj (z neposrednim stikom) v času in prostoru. Te ključne prvine so naslednje: (a) motivirani storilec;² (b) prikladna tarča;³ (c) odsotnost učinko-

vitega varuha.⁴ Če katerikoli od naštetih pogojev umanjka, je uspešna izvršitev kaznivega dejanja že s samim tem preprečena. Stek (v času in prostoru) prikladne tarče in odsotnosti učinkovitega varuha – na primer zaradi spremembe v strukturi rutinskih dejavnosti – ima za posledico povečanje števila kaznivih dejanj, ne da bi se hkrati povečala – na primer zaradi določenih strukturnih “pritiskov” – motivacija za izvrševanje kaznivih dejanj (pri potencialnih storilcih), in celo v primeru, ko bi količina prikladnih tarč ostala bolj ali manj nespremenjena.

Ključna pojasnjevalna spremenljivka je torej učinkovito nadzorstvo (oziroma odsotnost učinkovitega nadzorovanja). Če družbeni nadzor oslabi – zaradi spremenjenih rutinskih dejavnosti v družbeni skupnosti – je zelo verjetno, da se bo zaradi tega povečalo število premoženjskih kaznivih dejanj. Lawrence in Cohen (s. 269) menita, da preučevanje razmerja med strukturo družbene skupnosti in nezakonitimi dejavnostmi ni kaj prida napredovalo od ravni, ki jo je dosegla čikaška ekološka šola, zlasti Shaw in McKay (v delu *Delinquency Areas* iz leta 1929). Ob tem dodajata, da je ključna pomanjkljivost dotedanjih ekoloških analiz v tem, da nameenjajo premajhno pozornost kaznivemu dejanju kot dogodku, ki se pripeti na določenem kraju in v določenem času (hkrati pa kajpak vključuje še specifične osebe in/ali predmete). Za razliko od večine pozitivističnih kriminoloških teorij se Lawrence in Cohen ne ukvarjata z vprašanjem, zakaj so nekateri posamezniki (in skupine) bolj nagnjeni h kriminalnim dejavnostim kakor drugi. Kriminalno motivacijo razumeta kot nekaj danega. Zanima ju nekaj drugega. Kako način prostorsko-časovne organiziranosti (rutinskih) družbenih aktiv-

* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, Inštitut za kriminologijo pri PF, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana

¹ Cohen in Felson (1993:268) se opirata na uradne statistične podatke (*Uniform Crime Report*). Avtorja se ob tem zavedata, da uradna statistika ne odseva celote kriminalnih pojavov. Glede na to, da je resnost kaznivega dejanja najvažnejša spremenljivka, ki vpliva na prijavljanje kaznivih dejanj policiji, sklepata, da lahko trendi, ki jih kažejo uradni podatki, zrcalijo tako povečanje obsega kriminala (*crime rates*) kakor tudi resnost kaznivih dejanj.

² Gre za storilca, ki je kriminalno motiviran in hkrati zmožen realizirati svojo namero.

³ “Tarča” je lahko oseba ali predmet. Lawrence in Cohen (1993:270) opozarjata, da analitični razloček med tarčo in varuhom ni pomemben v tistih primerih, kjer se oseba, ki se najde v “vlogi” tarče, zateče k samoobrambi ali drugim ustreznim samovarovalnim dejanjem.

⁴ Vlogo “varuha” ne opravljajo samo policisti (in drugi poklicni varnostniki), ampak jo lahko (in jo v splošnem tudi dejansko) opravlja vsakdo. Ljudje v vsakdanjih rutinskih dejavnostih varujejo sebe, druge osebe, svoje premoženje in premoženje drugih.

nosti pripomore k temu, da se kriminalna nagnjenja izrazijo v kriminalnem vedenju? Lawrence in Cohen menita, da so kazniva dejanja rutinske dejavnosti, ki imajo marsikaj skupnega z drugimi – nekriminalnimi – rutinskimi dejavnostmi (in so s slednjimi povezane). Ta vzajemna odvisnost strukture nezakonitih dejavnosti in organizacije vsakdanjih življenjskih aktivnosti ju je napotila k študiju človeške ekološke teorije, ki jo je razvil Amos Hawley. V delu *Human Ecology: A Theory of Community Structure* je Hawley pokazal, da družbena skupnost ni le teritorialna enota, ampak organizacija dejavnosti, ki jih ljudje opravljajo v prostoru in času. Avtor je izpostavil tri pomembne časovne sestavine družbene strukture: (a) ritem (namreč redno periodičnost pojavljanja ali izmenjavanja dogodkov); (b) tempo (število dogodkov na časovno enoto); (c) *timing* (koordinacijo različnih vzajemno odvisnih aktivnosti). Lawrence in Cohen opozarjata, da so omenjene sestavine časovne organiziranosti družbene skupine pogosto prezrte v kriminoloških analizah. Po njunem mnenju pa so zelo važne za pojasnitev, kako prihaja do kriminalnega vedenja, saj vplivajo na stekanje nujnih pogojev za izvršitev premoženjskih kaznivih dejanj, namreč motiviranega (verjetnega) storilca, prikladne tarče in odsotnosti učinkovitega varuha.

Bistveni poudarek, ki ga lahko izluščimo iz teorije rutinskih dejavnosti, je ta, da so se s spremembami v strukturi rutinskih družbenih (in kajpak posamičnih) dejavnosti izredno povečale priložnosti za uspešno izvršitev (premoženjskih) kaznivih dejanj. Priložnosti so se povečale do te mere, da družbena skupnost s svojimi formalnimi in še zlasti neformalnimi nadzorovalni prijemi ne more več ustrezno zavarovati čedalje večjega števila prikladnih tarč. Učinkovitost formalnega in neformalnega nadzorstva se je torej zmanjšala (gotovost in hitrost nezakonitega dobička zato pogosto prehittevata gotovost in hitrost družbenih sankcij zaradi nezakonitega ravnanja). Ironija družbenih sprememb je v tem, da dejavniki, ki naj bi izboljševali – vsaj v očeh prevladujoče porabniške “kulture” – splošno kakovost življenja, povečujejo tudi priložnosti za kriminalno vedenje (struktura priložnosti za kriminalno vedenje je vtkana v strukturo priložnosti za nekriminalno vedenje, zato kriminalnih priložnosti ni mogoče bistveno zmanjšati, ne da bi hkrati spremenili splošni način življenja v družbeni skupini). Avtomobili v zasebni lastni, na primer, omogočajo večjo “svobodo” gibanja tako kriminalcem kakor nekriminalcem, obenem pa so tudi – često precej slabo varovana – tarča premoženjskih kaznivih dejanj. Zaradi tehnološkega razvoja (in dviga življenjskega standarda) je v gospodinjstvih več razmeroma vrednih dobrin (na primer televizorjev, računalnikov in drugih tehničnih “čudes”), ki so zlahka prenosljive in v mnogih primerih nezavarovane, saj ljudje večino svojega budnega časa preživijo zdoma, namreč v šoli, službi, trgovini ali na počitnicah. Ker je zaposlenih čedalje več žensk, ima to za posledico manjšo zavarovanost stanovanj med delovnim časom. Tudi na javnih prizoriščih je več prikladnih tarč, ki so vredne, vidne, dostopne in ne vselej primerno varovane. Skratka: “Namesto da bi izhajali iz dom-

neve, da je premoženjska kriminaliteta preprosti kazalec družbene krize, bi jo lahko razumeli kot stranski produkt večje svobode in blaginje, kakor se kaže v rutinskih dejavnostih vsakdanjega življenja” (Lawrence in Felson, s. 274).

Teorija rutinskih dejavnosti je – za razliko od teorije racionalne izbire – usmerjena na makro raven.⁵ Je tudi kavzalna teorija, saj je njen namen pojasniti povečani obseg kriminalitete v razmerah povečane blaginje (v ameriški družbi). Za razliko od teorije racionalne izbire se teorija rutinskih dejavnosti nanaša samo na kaznivo dejanje (kot dogodek v prostoru in času), medtem ko jo vprašanje motivacije (ali kriminalne dispozicije) ne zanima. Felson je pozneje – zlasti v delu z naslovom *Crime and Everyday Life* (1994) – razširil teorijo rutinskih dejavnosti še na uživanje in preprodajo prepovedanih drog⁶ ter na nasilna kazniva dejanja. Na spisek kriminogenih družbenih sprememb je uvrstil še večje šole (kar ima za posledico slabši nadzor učiteljev nad učenci, povečanje anonimnosti v šolskem okolju, večjo količino “nebranjene prostora” in manj sodelovanja v nadziranih ekstrakurikularnih aktivnostih), divergentno strukturo mestnih okolij⁷ in oslabitev “naravne” kontrole nad adolescenti (v preteklosti so se mladostniki prej poročali, ustvarjali družine in se zaposlovali, kar je “posrkalo” mnogo njihove življenjske energije). Felson je namenil več pozornosti tudi motivaciji potencialnih storilcev. V tem oziru se je oprl predvsem na Hirschijevo teorijo o družbenem nadzorstvu. V sestavku z naslovom *Linking criminal choices, routine activities, informal control, and criminal outcomes* iz leta 1986 (prispevek je vključen v delo *The Reasoning Criminal*, ki sta ga uredila Cornish in Clarke) Felson vpelje dodatno prvino v seznam nujnih pogojev za kriminalno vedenje. Imenuje jo “intimate handler”. Gre za osebo, ki nadzoruje potencialnega storilca (podobno kakor “učinkoviti varuh” nadzoruje “prikladno tarčo”). Intimni nadzornik je najpogosteje član storilčeve družine. Njegova odsotnost (ki jo lahko “ustvari” tudi sam storilec) ima za posledico lažji dostop do “prikladne tarče”.

2. Strateška analiza kriminalitete

Teorija rutinskih dejavnosti ima kar nekaj pomembnih skupnih poudarkov s “strateško analizo kriminalitete”, ki jo je opravil Maurice Cusson. Njegova teorija se nanaša na “kriminalne vzorce” (Ekblom), namreč na serije kaznivih dejanj, ki imajo skupne značilnosti, specifične tarče in so izvršena s podobnimi metodami. Vzorec premoženjskih kaznivih dejanj ima na primer tri bistvene prvine. To so: (1) iskanje prikladne predkriminalne situacije; (2) prikladna predkriminalna situacija; (3) taktike, ki jih storilci uporabljajo v

⁵ Prim. Clarke in Felson 1993:8-9.

⁶ Pri teh dejanjih izpostavi dva minimalna pogoja. To sta: motivirani storilec in odsotnost učinkovitega varuha.

⁷ V tej točki je razbrati vpliv analiz kriminogenih reperkusij urbane okolja, ki sta jih preobčila Jane Jacobs (*The Death and Life of Great American Cities*) in Oskar Newman (*Defensible Space*).

predkriminalnih situacijah. Iskanje predkriminalne situacije je lahko zelo preprosto opravilo (ki ne implicira omembe vrednega truda ali pozornosti). V nekaterih primerih mora storilec, ki je že našel (odkril) primerno predkriminalno situacijo, poiskati še šibko točko v varovalnem sistemu tarče. Včasih pa lahko storilec sam ustvari zanj ustrezno predkriminalno situacijo. Pojem "predkriminalna situacija" je v kriminologiji sicer dobro znan. Uporabljali so ga že Kinberg, Pinatel in Gassin. Nanaša se na splet zunanjih okoliščin (nujnih pogojev, ki morajo biti izpolnjeni, da sploh lahko pride do kaznivega dejanja), ki predhodijo izvršitvi kaznivega dejanja. Te situacijske spremenljivke določajo, kolikšna je težavnost, tveganost in donosnost kaznivega dejanja. "Predkriminalna situacija" ni isto kot "priložnost", ki pomeni ugodno predkriminalno situacijo (in je potemtakem ožji pojem) in zato poveča verjetnost kaznivega dejanja. Cusson (s. 296) opredeli kriminalno taktiko kot "sekvenco izbir in dejanj", ki jih storilec opravi med kriminalnim dogodkom, vključno z uporabo njemu dosegljivih sredstev za realizacijo ciljev v predkriminalni situaciji. Storilec teži k temu, da ponavlja uspešne poteze (iz preteklih kaznivih dejanj). Uči se tudi iz uspešnih načinov izvrševanja kaznivih dejanj drugih storilcev. Kriminalne taktike so zatorej le redko zares izvirne ali edinstvene. Sčasoma se izkristalizirajo v prepoznavne načine postopanja v predkriminalnih situacijah. V primeru, ko večje število storilcev deluje na približno enak način, lahko govorimo o "taktičnih prvinah kriminalnega vzorca". Oznaka "kriminalna taktika" je opisovalni koncept. Odgovarja na vprašanje, kako bi lahko opisali storilčevo delovanje v predkriminalni situaciji. V primeru premoženjskih kaznivih dejanj mora storilec v splošnem rešiti dva temeljna problema: Kako "nevtralizirati" varovalni sistem tarče? Kako se izogniti odkritju, pregonu in kazni?

Cusson poudarja, da pojmi "iskanje", "predkriminalna situacija" in "kriminalna taktika" niso koristni samo za mikro (kriminološko) analizo, ampak jih je mogoče s pridom uporabiti tudi pri razlagi makro pojavov, na primer splošnih značilnosti sodobnega – zlasti premoženjskega – kriminala. Cusson (s. 298) se načeloma strinja z oceno značilnosti sodobne kriminalitete, ki sta jo priobčila Gottfredson in Hirschi (s. 16-17)). Po njunem mnenju so namreč kazniva dejanja zvečine "nesofisticirana", razmeroma "trivialna" in prejkone "mundana". Običajno imajo za posledico majhno izgubo (za žrtev) in majhen dobiček (za storilca). Trajne posledice večine kaznivih dejanj so največkrat neznatne. Kazniva dejanja terjajo v glavnem neznatne priprave in skromne spretnosti, malo načrtovanja in malo truda. Često sploh ne dosežejo nameravanega učinka. Storilcu ne prinašajo trajnejših ali omembe vrednih prednosti. Gottfredson in Hirschi iz omenjenih značilnosti ("povprečnega" kaznivega dejanja) sklepata na značilnosti storilcev. Ti imajo po njunem mnenju slabo samokontrolo. Značilnosti njihovega kriminalnega vedenja namreč kažejo na impulzivnost, neobčutljivost (do stiske drugih ljudi), kratkovidnost (oziroma usmerjenost v sedanost), netoleranco do frustracij, nizko inteligenco in nepremišljenost. Cusson sklepa drugače. Gottfredsonu in Hirschiju očita, da sta

prezrla zgodovinsko (in družbeno) razsežnost značilnosti sodobne kriminalitete.

Cusson (s. 299-301) opozarja, da so bili storilci v preteklosti bolj pretanjeni, spretni in izučeni. Svoje kriminalne "podvige" so skrbno načrtovali. "Profesionalci" kajpada obstajajo še danes. Vendar pa so v manjšini (v povojnem obdobju se je njihovo število opazno zmanjšalo). To je posledica družbeno-zgodovinskih sprememb. Cusson podčrta predvsem dve pomembni spremembi. Zaradi predružačenih ekonomskih, tehnoloških in varnostnih razmer so postale dragocene tarče bolj varovane. Banko je, recimo, danes zelo težko oropati, saj je njen varovalni sistem zelo kompleksen (sefi, alarmne naprave, fizično varovanje, arhitekturne in oblikovne rešitve). Ljudje imajo v "brezgotovinski družbi" doma (pa tudi v podjetjih) manjše količine denarja. Na drugi strani pa se je povečalo število zlahka dostopnih – in razmeroma slabo zavarovanih – tarč manjše ali zmerne vrednosti (v tem pogledu se Cusson očitno strinja s teorijo rutinskih dejavnosti). Za potencialnega storilca so tovrstne tarče mnogo bolj vabljive kakor dobro zavarovane dragocene tarče. Skratka: zaradi vrste družbenih procesov so v povojnem obdobju zelo vredne tarče postale dobro varovane, manj vredne tarče pa so postale slabše varovane. Po drugi strani pa je v tem obdobju policija postala bolj učinkovita, kakor je bila v preteklosti. Policija je danes bolj organizirana, bolj vseprisotna, opremljena je z številnimi tehničnimi pripomočki, ki povečujejo njeno učinkovitost. Storilci so postali zaradi tega bolj ranljivi, še zlasti, če bi bili v javnosti preveč opazni, na primer zaradi posebnega načina oblačenja, jezikovnega izražanja ali izstopajočega obnašanja. Taktična neorganiziranost kriminalnega sveta je v takšnih razmerah povsem razumljiv in pričakovan pojav. Cusson (s. 302-303) dokazuje, da sta (predvsem zaradi omenjenih sprememb) vlamljanje kot sofisticirana "obr" in rop kot skrbno načrtovani projekt postala zastarela. Današnji storilci lahko najdejo obilico ranljivih tarč manjše vrednosti. To je ključ za razumevanje sodobnih kriminalnih taktik. Storilci se usmerjajo na slabo varovane, vendar manj vredne tarče (ki jih ni težko najti), in se izogibajo dobro varovanih in zelo vrednih tarč. Odločajo se za večje število manjših krajev, ki dajejo posamič majhne dobičke. Njihova taktika temelji na preprostosti in hitrosti. Glede na to, da posamične žrtve ne občutijo večje škode, je manjša verjetnost, da bodo neljubi dogodek prijavile policiji ali da bi postale zainteresirane za zares odločno "vojno" zoper tovrstne kriminalce. To z drugimi besedami pomeni, da so značilnosti sodobne premoženjske kriminalitete v precejšnji meri odsev taktičnih odločitev v kontekstu predružačene strukture "predkriminalnih situacij" (mnogo bolj kakor kazalci psiholoških značilnosti sodobnih kriminalcev).

3. Kriminologija okolja

Urbano okolje je pogosto predmet zanimanja kriminologov. Ne le zato, ker je v njem več priložnosti za kriminalno

vedenje (kakor v ruralnem okolju), ampak tudi zato, ker je v mestih neformalno nadzorstvo šibkejše in ker ponuja mestno življenje vrsto "kvarljivih" (ali "pohujšljivih") zgledov za odraščajočo mladino. Morrison (s. 237-239) v tej zvezi opozarja, da mesta utelešajo paradoks socialne geografije, saj so polna "tujcev", namreč oseb, ki so socialno (in psihološko) precej oddaljene druga od druge, a so vseeno fizično blizu. Ljudje v mestu so funkcionalno "izolirani" drug od drugega. Področja ekonomskih dejavnosti (in politične oblasti) so strogo ločena. Ljudi povezujejo predvsem tržne menjave. Življenje v mestnem okolju se v tem oziru še najbolj približuje družbeni obliki, ki jo je Tönnies (s. 74) označil kot *Gesellschaft* ("združbo"), za razliko od *Gemeinschaft* ("skupnosti"). V mestu je več anonimnosti. Ljudje se ne poznajo, hkrati pa si – zaradi čedalje večje prepletenosti in vzajemne ("organske") odvisnosti različnih "rutinskih" (predvsem ekonomskih) dejavnosti – preprosto morajo zaupati. Kaznivo dejanje v takem (brezosebne) okolju često prizadene posameznikovo občutje eksistencialne varnosti, zaradi česar žrtev (na primer posilstva, telesnega napada, ropa ali goljufije) v še večji meri občuti obdajajoče mestno okolje kot nekaj grozečega, nevarnega in nepredvidljivega. V mestu je človek nenehno in tako rekoč na vsakem koraku izpostavljen najrazličnejšim dražljajem in kopici novih (naglo spreminjajočih se) informacij. Na takšno stanje se mora prilagoditi. Pogosto to stori na ta način, da privzame nezainteresirano ("blazirano") "držo" do zunanjih situacij in nepregledne množice oseb, ki jih dnevno srečuje. Če bi se namreč skrbno in z zanimanjem poglobil v vsako novo "dozo" informacij, bi se hitro zadušil pod težo vedno novih podatkov iz svojega neposrednega okolja. Psihična "distanca" je v večini primerov *de rigueur*, kar pa po drugi strani močno oteži smiselno komunikacijo med ljudmi.

Mesto je družbeno prizorišče, ki je polno protislovij. Zato ne preseneča, da lahko po eni strani služi kot metafora reda (urejenosti, omikanosti, razvoja, napredka, kulture in znanja), po drugi strani pa lahko deluje tudi kot paradigma kaosa in še posebej kot utelešenje družbenega in človeškega "zla", ki vključuje na primer: kriminal, mladostniško prestopništvo, "nebrzdano uživaštvo", "grešnosti" vseh vrst in pojavnih oblik, onesnaženost okolja, hrup, prometne gneče in zastoje, prepovedane droge, osamljenost, brezmejni pohlep, v oči bijoče razlike med revnimi in premožnimi, prostitucijo, igre na srečo, nalivanje z alkoholnimi pijačami, psihične motnje, eksistencialne dileme, prevlado tržne racionalnosti, anomijo, alienacijo, eksploatacijo, vsakovrstne modne muhe, degradacijo, strahotni tempo vsakdanjega (rutiniziranega) življenja, negotovost, ekstravaganco in bizarno vedenje, segmentacijo, dehumanizacijo, pomanjkanje zasebnosti, vandalizem, huliganizem, komercializacijo vseh in vsega, nenehno stimulacijo (potrošniških) želja... V mestu se človek lažje osvobodi normativnega pritiska primarnih družbenih skupin – predvsem zaradi brezosebne urbanega okolja. Lažje ustvarja svojo "avtentično" identiteto. Vendar pa lahko pri tem lažje tudi zaide (začasno ali trajno) v najrazličnejše odklone. Mesto je torej družbeni prostor, v katerem lahko naletimo tako na

dejavnike, ki spodbujajo človekovo osvobajanje iz utesnjujočih spon tradicije in kolektivne moralne zavesti, kakor na kriminogene dejavnike vseh vrst in oblik (pogosto obeh skupin pojavov sploh ni mogoče natančno razločiti). Kriminogene dejavnike urbanega – fizičnega in socialnega – okolja so med prvimi podrobno preučili ekološki kriminologi iz Chicaga. Ugotovili so, da je bilo na določenem mestnem območju (v tako imenovani prehodni coni – ali *area of delinquency* -, ki se nahaja med gospodarskim jedrom mesta in cono, kjer stanujejo člani srednjega razreda) stanovitno največ kriminalitete (in drugih "socialnopatoloških" pojavov), čeprav se je narodnostna sestava prebivalstva spreminjala. Gre za območje, ki ga označuje "socialna dezorganizacija" (koncept, ki povezuje poseben tip okolja in socialno vedenje): slabe stanovanjske razmere, prenatrpanost, razkroj neformalnih nadzorovalnih mehanizmov, naglo menjavanje prebivalstva, kriminaliteta odraslih in mladostnikov, najrazličnejše bolezni (fizične in duševne), nesnaga, revščina in heterogena etnična sestava. V takem družbenem okolju se postopoma izoblikuje specifična "prestopniška subkultura", ki se prenaša na nove člane dezorganizirane družbene skupnosti.

Jane Jacobs je leta 1961 objavila knjigo z naslovom *The Death and Life of Great American Cities*. V njej najdemo ostro kritiko urbanega dizajna. Jacobsova meni, da načrtovalci niso doumeli, da so mesta "organske", živeče tvorbe, sestavljene iz kaleidoskopske množice (vsakdanjih) socialnih in ekonomskih interakcij. Iz mest so naredili nevarna okolja. V njih vandali, huligani, roparji in drugi ulični kriminalci uspevajo brez strahu, da bi jih prijeli in poklicali na odgovornost. Jacobsova se je zavzela za večjo raznolikost mestnega okolja, ki bi omejila priložnosti za ulični kriminal, predvsem na ta način, da bi na ulice pritegnila "več oči". Po njenem mnenju bi kazalo spodbuditi bolj intenzivno in nepretirano uporabo ulic in parkov za pristočasne dejavnosti, igre in trgovino. Natančneje bi morali razmejiti javni in zasebni mestni prostor. Stavbe bi morale biti oblikovane tako, da bi se povečale možnosti neformalnega nadziranja. Skratka: mestno okolje bi moralo biti oblikovano na način, ki bi v kar največji meri mobiliziral socialne možnosti za učinkovito neformalno družbeno nadzorstvo. Usmeritev, ki jo je začrtala Jane Jacobs, je nadaljeval Oscar Newman. Ta je leta 1973 priobčil zelo odmevno delo z naslovom *Defensible Space*. Tudi Newman je zaskrbljen zaradi razkroja mestne skupnosti in naraščajočega kriminala v urbanih okoljih. Newman – podobno kakor Jacobsova – izhaja iz teze, da je moderno oblikovanje ("dizajn") mestnega okolja v precejšnji meri oslabilo zmogljivosti skupnosti za nadziranje ("družbeno kontrolo") problematičnih pojavov. Motijo ga zlasti visoke stavbe, poslopja, ki ne gledajo na ulico, stavbe s številnimi hodniki in izhodi ter območja z anonimnim odprtim prostorom (in zelo številčnim prebivalstvom). Za razliko od Jacobsove, ki jo je najbolj zanimalo preprečevanje ulične kriminalitete, so Newmanovi predlogi v zvezi z "branljivim prostorom" dosti širši. Na primer: "Branljivi prostor je model stanovanjskih okolij, ki preprečujejo kriminaliteto tako, da ustvarjajo fizični izraz družbene tvorbe,

ki brani samo sebe ... okolje, kjer je mogoče latentno teritorialnost in občutek skupnosti prevesti v odgovornost za zagotavljanje varnega, produktivnega in dobro vzdrževanega življenjskega prostora" (1973:3). Idealni "branjivi prostor" ima štiri bistvene razsežnosti: (1) teritorialno "definicijo" prostora (občutek teritorialnosti implicira, da se čutijo ljudje navezane na dano geografsko lokacijo in so jo zato pripravljeno odločno braniti pred morebitnimi zunanjimi vsiljivci); (2) maksimalizacijo naravnega nadzora, kar pomeni, da stanovalci zlahka nadzirajo kraje, na katerih bi se lahko zgodilo kaznivo dejanje; (3) nestigmatizirajoči dizajn zgradb (fizična okolja, ki kažejo znamenja razpadanja in zanemarjenosti, so pogosteje predmet napadov, ki še dodatno prispevajo k njihovem odbijajočemu videzu); (4) lokacijo stanovanjskih projektov v "varnih" mestnih okoljih. Newman ob tem opozarja, da njegove zamisli o branljivem prostoru ne implicirajo "arhitekturnega determinizma", namreč podmene, da ima arhitekturno oblikovanje neposredni vzročni učinek na medosebne interakcije v družbeni skupnosti. Po njegovem mnenju deluje arhitektura predvsem na ravni vplivanja na nadzorovalne procese in mehanizme. Jasno je pač, da "branjivi prostor" ni že vnaprej branjeni (ali celo ubranjeni) prostor. Odnosi med okoljem in vedenjem ljudi so namreč kompleksni in recipročni. Ljudje so tisti, ki dajejo (kulturni) pomen fizičnemu okolju (in ga nenehno "interpretirajo"). "Branljivi prostor" je nujni, ne pa že tudi zadostni pogoj za učinkovito preprečevanje kriminalnega vedenja na določenem območju. Kritiki⁸ so Newmanu očitali, da je v premajhni meri upošteval socialne dejavnike (uspešnega neformalnega družbenega nadzorstva). Na primer: število revnih in enostarševskih družin na določenem območju, raven splošne ekonomske blaginje ali razmerje med otroci/mladostniki in starejšimi osebami. Tovrstne pomanjkljivosti je Newman poskušal odpraviti v svojem poznejšem delu z naslovom *Factors Influencing Crime and Instability in Urban Housing Developments* (1980).

Z vprašanji prostorskih – fizičnih in socialnih – določevalnic vzorcev kriminalnega vedenja se v zadnjem času ukvarja kriminologija okolja.⁹ Eden izmed njenih "pionirjev" je Ray Jeffery, ki je leta 1971 objavil knjigo z naslovom *Crime Prevention Through Environmental Design*. Zanimivo je, da je Jeffery zavrgel mentalistični model razlage človeškega vedenja, po katerem zunanje okolje vpliva – po čutilih – na duševnost (*mind*), slednja pa nato usmerja človekovo vedenje. Model introspektivne psihologije (ki sicer prevladuje tudi v sociologiji) je sprva nadomestil z behaviorističnim modelom človeškega ravnanja (utemeljenim na psiholoških teorijah Pavlova, Watsona in Skinnerja). Behaviorizem odmisli vse mentalistične koncepte. V njegovi optiki je človeški organizem "prazen" (gre za tako imenovani *black box* pristop), brez duha (na primer "racionalnosti", "namer", "mišljenja", "čustev", "želja", "nagonov" ali "odločanja") in brez možganov. Behaviorizem se zanima samo za razmerje med

okoljem (zunanjim dražljajem) in empirično zaznavnim vedenjem (človekovo reakcijo na zunanji dražljaj). Ideja, ki jo zagovarja Jeffery v svojem začetnem modelu preprečevanja kriminalnega vedenja s preoblikovanjem zunanjega prostora (oziroma "okolja"), je v bistvu zelo preprosta. Po njegovem mnenju bi bilo treba iz neposrednega okolja odstraniti kar največ ojačevalcev kriminalnega vedenja (ker se ne ojačevano vedenje ne vzdržuje, bi s tem zelo zmanjšali obseg kaznivih dejanj).

Pozneje je Jeffery (1993, s. 340-345) revidiral svoje prvotne zamisli. Behavioristični model človeškega ravnanja je nadomestil z "interdisciplinarnim" (ali "sociobiološkim") modelom, ki temelji na spoznanjih genetike in nevrologije. V novi optiki vpliva okolje na človekovo vedenje prek možganov. Odziv posamičnega organizma na fizično (oziroma bio-kemično) in socialno okolje je torej produkt možganov (najbolj kompleksnega "organa" v človeškem telesu, sestavljenega iz milijonov nevronov in neurotransmiterskih sistemov), ti pa so proizvod genetike in okolja. Informacija iz okolja pride v človeški organizem skozi senzorni sistem v možgane, kjer je obdelana in shranjena z biokemičnimi sredstvi. Senzorno-motorni sistemi nato pošljejo informacijo v mišice in žleze ter s tem "proizvedejo" vedenje. Učenje in spominjanje potekata v možganih. Izkušnje spremenijo strukturo možganov, zato človek lahko načrtuje in se odloča na podlagi svojih preteklih izkušenj. Motivacija za vedenje se "aktivira", ko izkušnje in informacije iz okolja vstopijo v limbični sistem možganov, ki nadzoruje temeljne nagone (po hrani, pijači, spolnosti, nasilnem in samoohranitvenem vedenju). Prefrontalni režnji možganov kontrolirajo način, kako se posameznik odzove na stimulacije iz limbičnega sistema. Če prefrontalni režnji niso zmožni nadzorovati nevrnalnih aktivnosti iz limbičnega sistema, pride do antisocialnega vedenja. Jeffery meni, da imajo nasilneži pomanjkljive prefrontalne režnje in neurotransmiterske sisteme. Ob tem pa dodaja, da ni mogoče napovedati, kako se bo posameznik odzval na določeni dražljaj iz okolja, ne da bi obenem vedeli, kako dražljaj vpliva na možgane (ki nadzorujejo vedenje). "Prosta izbira"¹⁰ in "racionalnost" – dva ključna koncepta teorije racionalne izbire torej – sta v nevrološki optiki funkciji prefrontalnih režnjev v možganih. Jeffery v tej zvezi poudari, da ni nobeno vedenje zgolj proizvod "racionalnosti", saj vsak vedenjski odziv na okolje proizvedejo emocionalni in racionalni procesi. Človeška motivacija je vgrajena v biološko strukturo človeškega organizma (predvsem v centre za bolečino in ugodje, ki so locirani v limbičnem sistemu). Ravno zato se motivacije ljudi nujno razlikujejo, saj je vsak človeški organizem edinstvena struktura: zaradi genetskih posebnosti

⁸ Prim. Gilling 1997:50-52.

⁹ Prim. Brantingham in Brantingham 1993, s. 265-272.

¹⁰ "Izbira" je za Jefferyja seveda povsem neuporaben pojem, saj gre za mentalno dejanje, ki ni empirično opazljivo. Opazovalec jo lahko razbere (oziroma sklepa nanjo) iz opazovančevega vedenja. Na podlagi opazovanja empiričnega vedenja pripiše ali "projicira" vzrok dejanja (na primer zavestno in voljno "izbora") v opazovančevo notranjost (oziroma "psiho").

in vselej idiosinkratičnih (učnih) izkušenj. Jeffery (1993, s. 331) priznava, da urbanizacija (in urbani "razkroj") pomembno vpliva(ta) na kriminalno vedenje. Pri tem ne gre le zato, da mestno okolje vpliva na človeško vedenje. Spreminja namreč tudi strukturo človeških možganov, na primer z onesnaženim zrakom, vodo in hrano. Onesnaževanje okolja in kontaminacija vplivata na nasilje, zasvojenost z drogami in druga kriminalna vedenja. Preprečevalni ukrepi, ki jih Jeffery izpelje iz svojega zadnjega modela človeškega (in torej tudi kriminalnega) vedenja, so raznoliki. Po eni strani so usmerjeni v odstranjevanje virov onesnaževanja okolja, po drugi – bistveno individualni – strani pa predvidevajo zgodnje testiranje otrok zaradi odkrivanja morebitnih poškodb možganov, nevroloških problemov, zastupitev s kovinami (na primer s svincem) in prehranjevalnih pomanjkljivosti.

4. Splošna teorija o kriminaliteti (Hirschi in Gottfredson)

Splošne teorije o kriminalu, ki sta jo razvila Michael Gottfredson in Travis Hirschi, komentatorji običajno resda ne uvrščajo med situacijske perspektive v kriminologiji. Vendar je pa med njuno teorijo in situacijskimi teorijami opaziti vrsto skupnih podmen in poudarkov (ne nazadnje pa tudi vzajemne reference¹¹). Zato smo se odločili, da jo – vsaj v grobem – predstavimo prav v okviru prikaza situacijske kriminologije. Podobno kakor druge situacijske perspektive – zlasti teorija racionalne izbire (Cornish in Clarke), teorija življenjskega sloga¹² (Hindelang, Gottfredson in Garofalo) in teorija rutinskih dejavnosti (Lawrence in Felson) – tudi Hirschi in Gottfredson (1989, s. 58-59) razlikujeta med kaznivim dejanjem in "kriminalnostjo". Kaznivo dejanje je dogodek v času in prostoru. Njegova razlaga mora pokazati pogoje, ki naj bodo izpolnjeni, da se "kriminalnost" (nagnjenje h kriminalnemu vedenju) lahko izrazi v kaznivem dejanju. Teorija o "kriminalnosti" pa mora pojasniti, zakaj so nekateri bolj nagnjeni k izvrševanju kaznivih dejanj (in njihovih funkcionalnih ekvivalentov) kakor drugi. Razložiti mora izvore takšne psihične "dispozicije" in njene posledice.

"Kriminalnost" je običajno opredeljena kot posameznikovo nagnjenje k izvrševanju kaznivih dejanj. V optiki klasične¹³

¹¹ Prim. Clarke in Felson 1993:12; Gilling 1997:58-59.

¹² Teorija življenjskega sloga (*lifestyle approach*) pojasnjuje variacije na ravni osebne viktimizacije. Posameznikov življenjski slog določajo njegove vloge (*role expectations*) in strukturne omejitve. Življenjski slog obsega rutinske vsakdanje dejavnosti in je v precejšnji meri povezan z verjetnostjo viktimizacije. Od njega je namreč odvisno, kakšni (in kateri) so ljudje, s katerimi se posameznik družiti in/ali je izpostavljen njihovim vplivom (+ dejanjem). Teorija življenjskega sloga je pozneje vključila še analizo (ne)posrednih učinkov socialne strukture na viktimizacijo, saj je treba upoštevati, da je lahko, recimo, nekdo prisiljen živeti v mestem okolju, ki ga sicer ne bi izbral (glede na lastne "preferenče"), in da je često izpostavljen tveganjem, ki so neodvisna od njegovega življenjskega stila (prim. Pease 1994:663-664).

¹³ Klasična kriminologija je v svoji utilitaristični usmerjenosti (ki poudarja zastraševalne/odvrtačevalne učinke kazenskega prava) v bistvu "antiteza" retributivističnih teorij (katerih najznamenitejša za-

kriminologije kršilec nima nobenega posebnega "nagnjenja" ali "kriminalne dispozicije", saj zasleduje zgolj splošno človeško težnjo po ugodju (oziroma izogibanju bolečine). Kršilci se razlikujejo od nekršilcev predvsem po svojem položaju znotraj sankcijskih sistemov (ali po dojemanju le-teh). Gottfredson in Hirschi (1990, s. 85-86) zato upravičeno pripomnita, da bi lahko – iz današnjega zornega kota – klasično kriminologijo opredelili kot "podzvrst" teorije o družbenem nadzorstvu (ki, med drugim, priporoča preprečevanje kriminalnega vedenja s "kontingencami" ali sankcijami, ki so za storilca boleče). Šele pozitivizem je v kriminologijo vpeljal idejo, da se kršilci bistveno razlikujejo od nekršilcev. Opraviti imamo s podmeno, da imajo kriminalci posebne lastnosti – na primer agresivnost, posebno zgradbo telesa, nizko inteligenco ali "hiperaktivnost" –, ki jih "predisponirajo"¹⁴ za kriminalno vedenje. Gottfredson in Hirschi si v bistvu prizadevata povezati klasične in pozitivistične zamisli. Po njunem mnenju je klasična kriminologija predvsem teorija o zunanji družbeni kontroli. Manjka ji zamisel o notranji kontroli (ali "samokontroli"), se pravi podmena, da se ljudje razlikujejo po tem, v kolikšni meri so "ranljivi" do trenutne (situacijsko ali priložnostno pogojene) skušnjave. Na drugi strani pa ima tudi pozitivistični pojem "kriminalnost" številne pomanjkljivosti. Ena najhujših je ta, da ima prizvok kavzalnosti (ali determinizma), to je "pozitivne težnje" h kriminalnemu vedenju. "Kriminalnost" sugerira, da se ljudje razlikujejo glede na mero, v kateri so "prisiljeni" (zaradi notranjih in/ali zunanjih vzročnih mehanizmov) ravnati kriminalno. Gottfredson in Hirschi zato nadomestita pojem "kriminalnost" s pojmom "nizka samokontrola". Ta konceptualni premik je odločilnega pomena. Implicira namreč, da se ljudje razlikujejo predvsem po tem, v kolikšni meri se lahko vzdržijo kriminalnega (ali "protidružbenega") vedenja. Zamisel o nizki samokontroli je združljiva s spoznanjem (ali vsaj z domnevo), da kriminalno vedenje v splošnem ne predpostavlja neke specifične motivacije (potreb, želja, ciljev ali namer) niti

stopnika sta – vsaj v polju nemške idealistične filozofije – Kant in Hegel). Poleg hedonističnega modela človeškega vedenja (ki ga sicer sprejemajo tudi freudovska psihoanaliza, behaviorizem – na primer Pavlov in Skinner – in fiziološka psihologija) vključuje klasična kriminologija še druge značilne poudarke. Na primer: (a) hobbesovsko politično filozofijo (država je *conditio sine qua non* za obstoj družbenega reda, saj družbi preprečuje, da bi se povrnila v svoje "naravno stanje", ki ga označuje vojna vseh zoper vse); (b) lockovska doktrina o družbeni pogodbi (ki jo sklenejo sebični posamezniki, da bi zavarovali svoje neodtujljive pravice do življenja, lastnine in svobode); (c) utilitarna teorija o "največji sreči največjega števila ljudi" (ki je dosežena z maksimalizacijo ugodja in minimalizacijo bolečine).

¹⁴ Pozitivistični pojem "kriminalnost" omogoča zelo različne razlage in teoretske usmeritve. Ker je pač bolj ali manj jasno (tudi za same pozitivistične kriminologe), da pri vseh storilcih ni mogoče najti (ali prepoznati) specifične "kriminalne dispozicije", jih lahko na tej podlagi razdelimo v dve obsežni (in ne nujno homogeni) kategoriji. Na eni strani so "pravi" kriminalci (osebe s skrajno intenzivno ali močno izraženo "kriminalnostjo", ne glede na to, kako jo opišemo in razložimo), na drugi strani pa so "zgolj" kršilci brez opazne "kriminalne dispozicije".

kakih posebnih zmožnosti. Kazniva dejanja so v tem ("tehničnem") pogledu dostopna vsem (z zelo redkimi izjemami).

Nizka samokontrola je individualna značilnost, ki je relevantna za kriminalno vedenje. Gottfredson in Hirschi menita, da lahko njeno "naravo" izpeljemo neposredno iz narave "povprečnih" (ali običajnih¹⁵) kaznivih dejanj. Iz splošnih značilnosti kaznivih dejanj lahko sklepamo, kakšne so splošne značilnosti ljudi, ki so nagnjeni h kriminalnemu vedenju. Pomanjkljiva samokontrola ne privede nujno (samodejno) do kaznivega dejanja. To ji lahko preprečijo zunanje (situacijske) ovire ali druge posameznikove lastnosti. Nizka samokontrola se odraža tudi v nekriminalnih dejanjih, na primer v nesrečah, kajenju, pitju alkoholnih pijač, uživanju prepovedanih drog, promiskuitetnem spolnem življenju, hazardiranju ali nestalni zaposlitvi.¹⁶ Nizka samokontrola ne vodi k izvrševanju specifičnih kaznivih dejanj ali h "kriminalni specializaciji".¹⁷ Oseba z nizko samokontrolo je zmožna storiti živopisno paleto kaznivih dejanj. Po drugi strani pa visoka samokontrola¹⁸ v precejšnji meri zmanjšuje verjetnost, da bo oseba s takšno značilnostjo, kdaj (v svojem

¹⁵ Čeprav množična občila najraje poročajo o neobičajnih, bizarnih in neznačilnih kaznivih dejanjih, Gottfredson in Hirschi (1990:16-19) poudarjata, da so kazniva dejanja zvečine trivialni in "mundani" dogodki, ki imajo za posledico majhno škodo (za žrtev) in majhen dobiček (za storilca). Ti dogodki so v precejšnji meri časovno in prostorsko predvidljivi. Terjajo malo priprave, za sabo puščajo malo trajnih posledic in često ne privedejo do nameravanega rezultata (na primer zaradi uspešnega upiranja žrtve). Številne telesne poškodbe in umori izvirajo iz poprejšnjih sporov med ljudmi, ki se poznajo (v teh primerih je pogosto težko razločiti "žrtev" in "krivca"). Posledice takšnih nasilnih obračunov so kajpak lahko zelo resne, vendar pa storilcu ne prinašajo večjih koristi (ali prednosti). Gottfredson in Hirschi sta precej skeptična do trditve, da je udeležba v organiziranemu kriminalu povezana z velikimi dobički. Po njuni presoji gre v tem primeru največkrat za lokalno omejene dejavnosti "sive" ekonomije (na primer za prostitucijo, ilegalne igre na srečo in oduška posojila) z omejenimi profiti, predvsem zato, ker gre za nezakonite reči in ker jih vodijo ljudje z majhnimi poslovnimi sposobnostmi in z osebnostnimi lastnostmi, ki so škodljive za dolgoročno dobičkonosnost njihovih ekonomskih projektov.

¹⁶ Ključno je torej, da izvrševanje kaznivih dejanj ni nujna sestavina opredelitve človeka z nizko samokontrolo. Zanimivo je, da so za avtorja "splošne teorije o kriminalu" posameznikovi celotni (življenjski) "stroški", ki so posledica nizke samokontrole, praviloma mnogo višji od "stroškov", ki ga doletijo zaradi kaznivih dejanj. Negativne (boleče) posledice kriminalnega vedenja so često med najmanj resnimi posledicami nizke samokontrole (v smislu posameznikove kakovosti življenja).

¹⁷ Hirschi in Gottfredson (1990:91-92) menita, da je morebitna kriminalna specializacija kontingentna okoliščina, ki jo kaže pripisati dejstvu, da je storilec v splošnem izpostavljen podobnih predkriminalnim situacijam.

¹⁸ Gottfredson in Hirschi (1990:88-89) se izogibata pojmu "vest". Ta ima vprašljiv prizvok kompulzije h konformnosti. Kompulzivno vedenje pa se ne ujema z modelom racionalne izbire. "Vest" (ki je, mimogrede, moralistično ime za zbir rezultatov učenja z negativnim ojačevanjem oziroma kaznovanjem) se običajno nanaša na posameznikovo slabo počutje zaradi določenih dejanj (ali na čustva v zvezi z njimi), ne pa na verjetnost izvršitve nedopustnih dejanj.

življenju) izvršila kaznivo dejanje. Gottfredson in Hirschi (1990, s. 89-91) izpeljeta posamezne osebnostne "prvine" nizke samokontrole iz splošnih značilnosti kaznivih dejanj: (1) kriminalno vedenje omogoča takojšnjo zadovoljitev želje (oseba z nizko samokontrolo je potemtakem usmerjena v sedanjost in nagnjena k neposredni ali "instantni" zadovoljitvi želje); (2) kriminalno vedenje omogoča preprosto zadovoljitev želje brez večjega truda, na primer pridobivanje denarja brez mučnega heteronomnega dela, spolnost brez napornega dvorjenja, maščevanje brez sodnih zastojev (oseba z nizko samokontrolo potemtakem ni nagnjena k "pridnosti" ali vztrajnosti v samodoločeni smeri delovanja); (3) kazniva dejanja so vznemirljiva, nevarna, tvegana, zanimiva in srhljiva (oseba z nizko samokontrolo je potemtakem nagnjena k pustolovščinam in fizičnim aktivnostim); (4) kazniva dejanja dajejo malo dolgoročnih prednosti¹⁹ in niso enakovredna alternativa zakoniti službi ali poklicni karieri, obenem pa nasprotujejo dolgoročni predanosti družini in prijateljem (oseba z nizko samokontrolo je potemtakem nagnjena k temu, da ima pogosto nestabilna zakonska, družinska, prijateljska in poklicna razmerja); (5) kazniva dejanja zahtevajo neznatne veščine (še zlasti pa minimalne kognitivne "predpostavke") in malo planiranja (osebi z nizko samokontrolo ni treba imeti ali ceniti akademskih/kognitivnih veščin niti rokodelskih veščin, ki predpostavljajo daljše učenje ali urjenje); (6) kazniva dejanja imajo pogosto za posledico bolečino ali vsaj neudobje za žrtev (oseba z nizko samokontrolo teži k egocentričnosti in neobčutljivosti do trpljenja in potrebe drugih ljudi, kar pa še ne pomeni, da so takšne osebe rutinsko neprijazne ali antisocialne).

Skratka: oseba z nizko (ali pomanjkljivo) samokontrolo je impulzivna, neobčutljiva, nagnjena k tveganju in telesnim aktivnostim, kratkovidna, manj inteligentna in neverbalna. Gottfredson in Hirschi menita, da je mogoče omenjene poteze prepoznati že zelo zgodaj, vsekakor mnogo pred dopolnitvijo starosti, ko postane oseba kazensko odgovorna. Te poteze so razmeroma stabilne (lahko vztrajajo celo življenje). Nizka samokontrola ni proizvod učenja, "mentorstva" ali socializacije. Nasprotno. Značilnosti, ki se navezujejo na nizko samokontrolo, se praviloma pokažejo v odsotnosti ustreznih vzgoje in učenja (oziroma socializacije). Vzroki nizke samokontrole potemtakem niso "pozitivni" (na primer specifični socialni "pritiski" ali biološki "defekti"),²⁰ ampak v večji meri

¹⁹ Hirschi in Gottfredson (1990:90) opozarjata, da glavna prednost številnih – zlasti nasilnih – kaznivih dejanj ni ugodje, ampak prej olajšanje trenutne iritacije (posmehovanje tujca v gostinskem lokalu lahko za osebo z nizko samokontrolo že predstavlja "signal" za napad). Iz tega dejstva sklepata, da imajo osebe z nizko samokontrolo minimalno toleranco do frustracij in da pogosto niso zmožne odzvati se na konflikt z verbalnimi sredstvi (za razliko od fizičnih sredstev).

²⁰ Hirschi in Gottfredson (1990:96) poudarita, da se nihče ne rodi kot "kriminallec", na primer s posebnim genom za "kriminalnost". Posamezniki se sicer razlikujejo po (biološko pogojenih) lastnostih, ki vplivajo na (ne)uspešnost socializacijskega procesa. Vendar pa je po njunem mnenju učinkovita socializacija – vsaj načeloma – vselej mogoča, ne glede na naključne "konfiguracije" individualnih (biološko pogojenih) potez.

“negativni”, namreč odsotnost ustreznih naporov, da bi jo ustvarili. Gottfredson in Hirschi v tej zvezi poudarjata, da si nobena znana družbena skupina ne prizadeva – dejavno in namenoma – zmanjšati samokontrolo svojih članov. Nizka samokontrola (in njene posledice) namreč ne spodbujajo socialnega vedenja. Nasprotno. Nizka samokontrola ogroža harmonične odnose v družbeni skupini in zmožnosti za doseganje skupnih ciljev. Zato nizka samokontrola ne more biti produkt socializacije, kulture ali “pozitivnega” učenja. Nizka samokontrola po drugi strani onemogoča doseganje posameznikovih dolgoročnih ciljev, na primer izobraževalnih (akademskih) in poklicnih dosežkov. Nizka samokontrola ogroža posameznikove (intimne) odnose z drugimi osebami, njegovo zdravje in ekonomsko blaginjo.

Gottfredson in Hirschi (1990, s. 97-105) menita, da je glavni “vzrok” nizke samokontrole v neučinkoviti vzgoji otroka. Pri tem se sklicujeta na empirične raziskave, ki so se osredotočile na povezave med družinskimi dejavniki (na primer med disciplino v družini, nadziranjem otrok, splošnimi vedenjskimi vzorci staršev²¹ in čustvenimi vezmi med otrokom in starši). “Proizvod” uspešne socializacije je otrok, ki zna (in zmore) odložiti zadovoljitev svojih želja, ki je občutljiv (in dovzeten) za interese in potrebe drugih ljudi, ki je neodvisen in hkrati dojemljiv za omejitve lastnega vedenja in ki je v manjši meri pripravljen uporabiti silo za uresničevanje svojih ciljev. Za učinkovito socializacijo morajo biti izpolnjeni trije ključni pogoji: (1) starši morajo nadzirati otrokovo vedenje; (2) starši morajo znati opaziti nezaželene prvine v otrokovem vedenju; (3) starši morajo sankcionirati problematične (ali odklonske) oblike otrokovega vedenja. Hirschi in Gottfredson v tej zvezi poudarita, da si starši (celo tisti, ki se sami ukvarjajo s kriminalnimi aktivnostmi) v splošnem ne želijo vzgojiti nesocializiranega otroka. Problemi nastopijo v naslednjih primerih: (a) starši se ne brigajo za svojega otroka;²² (b) starši – ki se sicer zanimajo za svojega otroka – nimajo dovolj časa ali energije, da bi nadzirali otrokovo vedenje;²³ (c) starši, ki jim ni vseeno, kaj se dogaja z njihovim

²¹ Starši, ki imajo sami pomanjkljivo samokontrolo (ker so bili sami pomanjkljivo socializirani), v splošnem težje vzgojijo otroka, ki bo imel zadovoljivo samokontrolo.

²² Skrb za otrokovo blaginjo in nadziranje njegovega vedenja je nujni pogoj za uspešno vzgojo. Gottfredson in Hirschi ne sprejmeta vnaprejšnje podmene, da vsi starši že tako rekoč po definiciji izpolnjujejo omenjeni pogoj. Nekateri starši ne marajo svojega otroka, ga sovražijo ali pa so do njega povsem brezbržni.

²³ Namen nadziranja je preprečevati odklonsko ravnanje in naučiti otroka, da se zna sam izogibati družbeno nezaželenim vedenjskim vzorcem. Gottfredson in Hirschi priznavata, da so otroci nadzirani zelo različno (na primer glede na njihov spol in starost), in sicer tako v kvalitativnem kakor v kvantitativnem oziru. Večja ko je družina, težje je nadzirati otrokovo vedenje (saj staršem zmanjkuje časa in energije, otrok pa preživi več časa z drugimi otroki in manj časa z odraslimi). Enostarševska družina ni ovira za uspešno socializacijo. En roditelj zadošča (ne glede na spol). Problem pa lahko nastopi, če mu preveč časa in energije odvzamejo dejavnosti (heteronomno delo), ki so v dvostarševski družini bolj ali manj enakomerno porazdeljene.

otrokom, in ki nadzirajo otrokovo vedenje, ne znajo prepoznati (opaziti) nezaželenih (ali problematičnih) prvin v otrokovem vedenju;²⁴ (č) starši se zanimajo za otroka, ga nadzirajo in opažajo problematične prvine v njegovem vedenju, vendar otroka nočejo ali ne morejo kaznovati.²⁵

Sklepna propomba

Že ko smo obravnavali “strateško analizo kriminalitete” (Maurice Cusson), smo opozorili na nekatere pomanjkljivosti “splošne teorije o kriminalu”, predvsem njeno iztrganost iz družbeno-zgodovinskega konteksta. Gottfredson in Hirschi izrecno poudarjata, da mora biti sleherna *general theory of crime* obenem tudi splošna teorija o družbenem redu. Vendar pa v njuni knjigi take teorije ni.²⁶ To je vsekakor resna pomanjkljivost, saj nam ostane v odsotnosti poglobljene analize strukturnih – ekonomskih, političnih, ideoloških in kulturnih – določevalnic (v sodobni “poznomoderni” družbi) pred očmi zgolj skrajno popreproščena slika “vzrokov” kriminalnega vedenja, namreč nizka samokontrola, za katero so odgovorni starši (najpogosteje tisti, ki imajo tudi sami nizko samokontrolo). Ravno zato je vprašljivo, ali si teorija, ki sta jo razvila Gottfredson in Hirschi, sploh zasluži – vsekakor zelo ambiciozno – oznako “splošna”. Njun poskus doseči “spravo” med klasično in pozitivistično kriminologijo je brez dvoma zanimiv (in izviren).²⁷ Glede na to, da je njuna teorija usmerjena predvsem na “mundano” kriminaliteto (ki jo odsevajo uradni statistični podatki), ne preseneča, da iz nje “izhlapijo” zelo nevarne, škodljive in problematične dejavnosti nosilcev družbene moči. Nič ne zveemo o vprašljivi

²⁴ Vsi starši ne znajo v enaki meri zaznati družbeno nezaželenih vidikov otrokovega vedenja. Nekateri so nagnjeni k temu, da otroku dopuščajo početi vse, kar se mu – v danem trenutku – zdi prijetno.

²⁵ Hirschi in Gottfredson sta prepričana, da so sankcije nujne za preprečevanje odklonskega vedenja. To seveda še ne pomeni, da naj se starši zatekajo predvsem k telesnim oblikam kaznovanja. Narobe. Za otroka, ki je čustveno navezan na starše, je najhujša sankcija izrecno neodobravanje nezaželenega vedenja (oziroma začasni “suspens” starševske naklonjenosti). Avtorja v tej zvezi poudarita, da nagrajevanje dobrega vedenja ne more kompenzirati neuspeha pri kaznovanju slabega vedenja. Zavedata pa se, da se starši precej razlikujejo po svojih metodah kaznovanja. Nekateri so prestrogi, drugi so premili. Poseben problem pa je nedosledno ali nenačelno kaznovanje.

²⁶ V knjigi *A General Theory of Crime* ne umanjka samo splošna teorija o družbeni ureditvi (*social order*), ampak še marsikaj drugega, na primer preučitev meril, na podlagi katerih razlikujemo med kazenskopravnimi in civilnopravnimi “zadevani”, analiza vzrokov družbenih konfliktov (“intergroup conflict”), predvsem pa kritična refleksija delovanja najvažnejših družbenih “podsystemov” (zlasti ekonomskega, političnega in izobraževalnega). Gottfredson in Hirschi (1990:274) kajpak priznavata vse te slabosti. Pripisujeta jih časovnim in prostorskim omejitvam.

²⁷ Naj še enkrat opozorimo, da je klasična teorija predvsem razlaga kaznivega dejanja (oziroma družbenega – zlasti formalnega – nadzorstva kriminalnega vedenja), medtem ko je pozitivistična kriminologija osredotočena na posameznikovo “kriminalnost” (*criminality*).

“legitimnosti” obstoječega pravno-političnega sistema. Zaman iščemo osvetlitve zgodovinske kontingentnosti “sebstva” v nenehno spreminjajočem se kontekstu sodobne “poznomo-derne” družbe. Vsakdanje življenje je predstavljeno kot nekaj povsem neproblematičnega (Morrison, s. 459). Motivacijski model človeškega vedenja je razmeroma grob. V njem ni prostora za razčlenitev kompleksne fenomenologije uživanja v kriminalnih dejavnostih (ki se nam, recimo, nakazuje v Katzovi analizi “moralnih in čutnih privlačnostih zlega ravnanja”). Gottfredson in Hirschi se ne ukvarjata z vprašanjem, kako ekonomski “pritiski” – brezposelnost, revščina (kot reperkusija obstoječe delitve družbenega dohodka in bogastva), stanovanjski problemi, pomanjkanje časa (zaradi iracionalne urejenosti produkcijskega procesa) in splošna socialna negotovost – vplivajo na vzgojne metode v družinskem okolju (predvsem pa na socialno distribucijo ekonomskega, socialnega in kulturnega “kapitala”). Iz njune analize izhaja, da nizka samokontrola (ki se kajpak ne izraža vselej in nujno v kriminalnem vedenju) niti ni tako redek pojav. Zakaj je tako? Zakaj med nikakor ne maloštevilnimi ljudmi z nizko samokontrolo največ konvencionalnih kaznivih dejanj še vedno store prav mladi moški iz nižjih družbenih slojev?

LITERATURA:

- Bottoms, A.E.: Environmental Criminology. V: M. Maguire et al. (eds.), **The Oxford Handbook of Criminology**. Clarendon Press, Oxford 1994, str. 585-658.
- Brantingham, P.L., Brantingham, P.J.: Environment, Routine, and Situation: Toward a Pattern Theory of Crime. V: R.V. Clarke in M. Felson (eds.), **Routine Activity and Rational Choice**. Transaction Publishers, New Brunswick 1993, str. 259-294.
- Brantingham, P.L., Brantingham, P.J.: **Environmental Criminology**. Sage, Beverly Hills 1981.
- Clarke, R.V., Felson, M.: Introduction: Criminology, Routine Activity, and Rational Choice. V: R.V. Clarke in M. Felson (eds.), **Routine Activity and Rational Choice**. Transaction Publishers, New Brunswick 1993, str. 1-16.
- Cohen, L.E., Felson, M.: A Routine Activity Approach. V: F.P. Williams in M.D. McShane (eds.), **Criminology Theory: Selected Classic Readings**. Anderson, Cincinnati 1993, str. 267-276.
- Cook, P.J.: Demand and Supply of Criminal Opportunities. V: M. Tonry in N. Morris (eds.), **Crime and Justice: An Annual Review of Research**. Vol. 7, University of Chicago Press, Chicago 1986, str. 1-27.
- Cornish, D., Clarke, R.V. (eds.): **The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives of Offending**. Springer-Verlag, New York 1986.
- Cusson, M.: A Strategic Analysis of Crime: Criminal Tactics as Responses to Precriminal Situations. V: R.V. Clarke in M. Felson (eds.), **Routine Activity and Rational Choice**. Transaction Publishers, New Brunswick 1993, str. 295-304.
- Felson, M.: **Crime and Everyday Life**. Pine Forge Press, Thousand Oaks 1994.
- Gilling, D.: **Crime Prevention: Theory, Policy and Politics**. UCL Press, London 1997.
- Gottfredson, M., Hirschi, T.: A Propensity-Event Theory of Crime. V: W.S. Laufer in F. Adler (eds.), **Advances in Criminological Theory**. Transaction Publishers, New Brunswick 1989, str. 69-88.
- Gottfredson, M.R., Hirschi, T.: **A General Theory of Crime**. Stanford University Press, Stanford 1990.
- Hawley, A.: **Human Ecology: A Theory Of Community Structure**. Ronald, New York 1950.
- Hindelang, M.J., Gottfredson, M.R., Garofalo, J.: **Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization**. Ballinber, Cambridge 1978.
- Jacobs, J.: **The Death and Life of Great American Cities**. Penguin, Harmondsworth 1962.
- Jeffrey, C.R.: An Interdisciplinary Theory of Criminal Behavior. V: W.S. Laufer in F. Adler (eds.), **Advances in Criminological Theory**. Transaction Publishers, New Brunswick 1989, str. 89-110.
- Jeffery, C.R., Zahn, D.L.: Crime Prevention through Environmental Design, Opportunity Theory, and Rational Choice Models. V: R.V. Clarke in M. Felson (eds.), **Routine Activity and Rational Choice**. Transaction Publishers, New Brunswick 1993, str. 323-350.
- Jeffery, C.R.: **Crime Prevention Through Environmental Design**. Sage, Beverly Hills 1971.
- Morrison, W.: **Theoretical Criminology: From Modernity to Post-Modernism**. Cavendish Publishing Limited, London 1995.
- Newman, O.: **Defensible Space: Crime Prevention Through Urban Design**. Macmillan, New York 1972.
- Pease, K.: Crime Prevention. V: M. Maguire et al. (eds.), **The Oxford Handbook of Criminology**. Clarendon Press, Oxford 1994, str. 659-704.
- Tönnies, F.: **Community and Association**. CP Loomis, London 1955.
- Walker, J.T.: Human Ecology and Social Disorganization Revisit Delinquency in Little Rock. V: G. Barak (ed.), **Varieties of Criminology: Readings from a Dynamic Discipline**. Praeger, Westport 1994, str. 47-78.

Environment, opportunities, control and criminal behaviour

Zoran Kanduč, L.L.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 1000, Ljubljana, Slovenia

The paper analyses some of the mainstream contemporary criminological theories explaining the relationship between criminal behaviour and different environmental variables. Special attention is devoted to the theory of routine activities (Cohen and Felson), to the strategic analysis of crime (Cusson) and to the criminology of the environment (Jacobs, Newman, Jeffery). In connection with this, the paper also presents the most important features of the general theory of crime developed by Hirschi and Gottfredson. All these theories have had a relatively high impact on the criminal policy thinking and action in recent decades. It is thus so much more important to be aware of their inherent shortcomings.

Key words: criminology, criminological theory, theory of routine activities, criminal ecology, general theory of crime, criminal behaviour

UDC 343.9.001